

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психологія творчості»
вибіркових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 1. «Творчість як психічне явище та предмет психологічного дослідження».

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.22 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 26.08.2022 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.22 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол від 17.08.2022 № 7

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.;
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент Жданова І.В.

План лекції.

- 1.1. Поняття про творчість.
- 1.2. Творчість як об'єкт дослідження.
- 1.3. Методи психологічного дослідження творчості:
 - А) Самозвіти творців.
 - Б) Біографічний метод.
 - В) Моделюючий експеримент.
 - Г) Метод «креативного поля».
 - Д) Розв'язування творчих задач.
 - Е) Тестування.
 - Ж) Аналіз продуктів діяльності та ін.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Гріффітс К., Кості М. Посібник із креативного мислення. Вид. Фабула, 2020. 288 с.
2. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обдарована дитина. – 2004. № 6. – С. 2 – 10.
3. Черножук Ю.Г. Психологія творчості. Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ. Одеса: Державний заклад ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. – 2010. – 182 с.
4. Byrge, C.; Hanson. S. (2009). "The creative platform: A new paradigm for teaching creativity". Problems of Education in the 21st Century. 18: 33–50.
5. Sternberg, R. J., Kaufman, J. C., & Grigorenko, E. L. (2008). Applied intelligence. Cambridge: Cambridge University Press.

Допоміжна:

6. Harvey, S (2014). "Creative synthesis: Exploring the process of extraordinary group creativity". Academy of Management Review. 39 (3): 324–343. doi:10.5465/amr.2012.0224
7. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation (4th ed.). Paris/Luxembourg: OECD/Eurostat. p. 44.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

8. Креативність – головна якість людини в 21 столітті. URL: <https://creativecountry.org/aboutcreate/> (дата звернення: 07.03.2021).

Основні поняття теми

Архетипи, гра, графоманія, еврилогія, емоції, знання, інстинкти, інтуїція, креатив, креативність, майстерність, методи психологічного дослідження творчості, мотивація самоактуалізації, навички, натхнення, осявання, потяги, почуття, психологія мистецтва, психологія науки,

схильність до творчості, талант, творча діяльність, творча задача, творча особистість, творча уява, творче мислення, творчість, тести креативності

Текст лекції.

Вступ.

1.1. Поняття про творчість

Н. А. Бердяєв (1989) вважав, що творчість - єдиний вид діяльності, який робить людину людиною. Русійна сила людства - це творчі особистості. Виявлення таких особистостей є нагальним завданням психології, як і розробка теоретичних основ творчості.

І, незважаючи на те, що проведено величезну кількість досліджень у галузі психології творчості, немає цілісної його концепції, що відповідає запитам філософської, мистецтвознавчої, психологічної та педагогічної думки. Не розроблено питання про джерела і детермінанти творчості, взаємозв'язок особистості і творчості, немає єдиного уявлення про поняття творчого потенціалу особистості та умови творчої самореалізації.

Не існує також і загально прийнятного визначення *творчості*. У найбільш загальному вигляді вона являє собою психічний процес створення людиною нових матеріальних і духовних продуктів, під час якого потрібно виходити за межі існуючих знань, уявлень, способів дії тощо. Питання про структуру та елементи творчого процесу наразі є доволі суперечливим. Однак, більшість дослідників згодні, що загалом успішність творчості забезпечують:

- *творче (продуктивне) мислення* (створення суб'єктивно нових інтелектуальних продуктів в процесі розв'язання розумових задач);
- *творча уява* (процес побудови нових психічних образів шляхом переробки досвіду, набутого людиною упродовж життя);
- *інтуїція* (процес розв'язання розумових задач, коли людина отримує відповідь, в правильності якої вона переконана, але не може логічно пояснити чому саме і як вона її отримала);
- *натхнення* (стан найвищого піднесення творчих сил);
- *осявання* (раптове прояснення свідомості, яке дозволяє отримати вирішення творчої задачі) тощо.

Доведено, що потужними чинниками творчого процесу є несвідомі психічні явища (*інстинкти* – вроджені форми поведінки, які забезпечують пристосування організму до типових для нього умов життя; *потяги* - інстинктивні бажання, які примушують діяти в напрямку їхнього задоволення), *архетипи* – «первісні образи» колективного (загальнолюдського) несвідомого) тощо.

Важливу роль у творчості відіграють також *емоції й почуття* людини. Наприклад, К.С.Станіславський вважав емоційну сферу головним «двигуном» творчості, а І.П.Павлов писав, що наука вимагає від людини «великої пристрасті», яка є однією з головних якостей вченого.

За наявності мети творчість набуває форму *творчої діяльності*,

спрямованої на розв'язання певної **творчої задачі** (задачі, що не має готового вирішення). Параметрами цієї діяльності (за В.О.Моляко) є суб'єкт (особистість), продукт творчості та умови, в яких вона здійснюється /Моляко, 1983/.

Творча діяльність передбачає наявність **креативності** (загальної здібності до творчості), **мотивації самоактуалізації** (намагання максимально розкрити та розширити власні можливості), а також **знань та навичок** у певній професійній сфері або сферах (науково-виробничий, художній, політичний, спортивний, педагогічний тощо).

Людина, яка постійно виявляє бажання самостійно відшукувати нову інформацію, висувати нові ідеї, освоювати нові сфери діяльності може вважатися творчою особистістю (креативом). Вона прагне до творчості навіть тоді, коли остання не викликана безпосередніми вимогами ситуації.

Якщо творчій особистості притаманні **майстерність** (високий рівень опанування певної професії) і **талант** (індивідуально-специфічне поєднання високорозвинених здібностей, яке забезпечує видатні результати в одному або кількох видах діяльності), вона може знаходити принципово нові варіанти вирішення проблем, створювати оригінальні предмети, народжувати унікальні ідеї. Однак, непоодинокі випадки, коли схильність до творчості (нахил до творчої діяльності) не підкріплюється ані талантом, ані майстерністю.

Наприклад, у письменництві можна спостерігати явище графоманії (хворобливий потяг до безплідних занять літературою). Подібне зустрічається і в інших галузях людської діяльності.

1.2. Творчість як об'єкт дослідження

Перші спроби теоретичного вивчення творчості було зроблено філософами. Проблеми творчості в різні часи досліджували Августин, Ф.Аквінський, Ф.Бекон, А.Бергсон, Т.Гоббс, Р.Декарт, В.Дільтей, І.Кант, Ксенофан, В.Лейбніц, Дж.Локк, М.Лосський, Х.Ортега-і-Гасет, Платон, Г.Сковорода, Сократ, В.Соловйов, Б.Спіноза, Ф.Шеллінг, А.Шопенгауер та ін.

Психологія творчості, як і психологія загалом, зароджується в річищі філософії, велика кількість продуктивних ідей, висунутих філософами, пізніше у свій спосіб розробляється психологами. Наприклад, до них належить вельми популярна у XIX столітті проблема геніальності, як вищої форми людської життєдіяльності, висунута Ф.Шеллінгом.

На відміну від філософії, яка вивчає питання про сутність творчості, психологія концентрує увагу передусім на вивченні її психологічних умов, мотивів і механізмів.

У XIX столітті (за О.Я.Пономарьовим) психологами започатковуються, а у XX продовжуються дослідження художньої творчості (проблеми творчої уяви, інтуїтивного мислення (інтуїції), **творчого екстазу, натхнення, особливостей несвідомого у творчості**, творчості дітей, винахідників), вивчаються проблеми впливу на творчу особистість

спадкових чинників, чинників статі тощо /Пономарьов, 1986/

Гідний внесок у розвиток психології творчості зроблено українськими дослідниками В.І.Вернадським, Ю.З.Гільбухом, Г.С.Костюком, О.П.Потебнею, В.А.Роменцем, В.О.Моляко, І.Я.Франко та ін.

Науково-технічна революція, що відбулася в середині ХХ ст., дала поштовх до вивчення психологами закономірностей творчості в науці, яка перетворилася на продуктивну силу та істотно стала впливати на економіку. На порядку денному постало питання про пошук людей, здатних до наукової і технічної творчості. Це породило в 1950-х рр., насамперед у США, численні дослідження, спрямовані на пошук критеріїв творчих здібностей, в якості яких виступила креативність, шляхів її розвитку і виявлення творчих особистостей (креативів). Всі ці аспекти можна об'єднати в проблему управління творчістю. Об'єктами дослідження стають проблеми науково-природничої та технічної творчості, творчої організації наукової та виробничої діяльності, психологічного стимулювання наукової творчості тощо /Пономарьов, 1986/. Наприклад, Г. С. Альтшуллер (1961, 1973) намагався розробити евристики для винахідників (алгоритм розв'язання винахідницьких завдань - АРИЗ).

Сучасна психологія творчості – це галузь психологічних досліджень, яка вивчає процес наукових відкриттів, винаходів, створення предметів мистецтва, творчу діяльність людей в науці (психологія науки), літературі, музиці, образотворчому та сценічному мистецтві (**психологія мистецтва**), у винахідництві та раціоналізаторстві (**евріологія**). Серед досліджуваних питань:

- 1) творчість як процес;
- 2) ознаки творчої особистості;
- 3) проблема творчих здібностей (креативності) та творчої обдарованості;
- 4) умови розвитку креативності та ін.

Саме вони передусім будуть висвітлені у подальших лекціях.

1.3. Методи психологічного дослідження творчості

Творчість вважається одним з найскладніших психологічних явищ з огляду на можливості її вивчення. Творчий процес не підлягає регламентації, він спонтанно виникає та припиняється, його перебіг не можна повністю контролювати, оцінки результатів – вкрай суб'єктивні тощо. Проте, дослідники розробили низку ефективних **методів психологічного дослідження творчості**.

Найбільш поширеними серед них є наступні.

А) Самозвіти творців

Цей метод спрямований на аналіз звітів вчених, письменників, винахідників та інших людей, які мають суттєві досягнення у творчій діяльності, щодо перебігу, мотивів та психологічних проблем, пов'язаних з творчістю.

Наприклад, звіти М.Складовської-Кюрі про те, як було відкрито новий хімічний елемент радій, допомогли психологам краще зрозуміти деякі

особливості творчої праці вчених.

Б) Біографічний метод

Цей метод передбачає вивчення автобіографій, архівних документів, свідочств сучасників стосовно творців, що допомагає краще зрозуміти психологічні аспекти їхньої творчості. За В.О.Моляко, цей метод дозволяє прослідкувати за багатьма проявами творчого потенціалу людини протягом більш чи менш тривалого часу /Моляко, 2007/.

Завдяки дослідженню біографій видатних митців, вчених та винахідників, зокрема, можна прослідкувати, як змінювалася з віком продуктивність їхньої творчості, встановити вікові проміжки, коли вона була найвищою. Наприклад, відомо, що пік творчої продуктивності вчених – це 35 – 40 років.

В) Моделюючий експеримент

Під час моделюючого експерименту штучно створюється «ситуація творчості». Вона може являти собою варіант цікавої, невимушеної гри (імітаційна, наслідувальна активність, яка дозволяє розширити та збагатити власний досвід), де досліджуваній «перевтілюється» в іншу людину, починає поводитися як творча особистість і в такий спосіб реалізує досі нереалізовані здібності, потреби, нестандартні схеми поведінки.

Наприклад, учасники експерименту грають ролі видатних музикантів В.Івасюк, В.Косма, Е.Л.Вебера та ін. Вони мусять створити пісню або композицію у стилі свого «героя».

Г) Метод «креативного поля»

було створено Д.Б. Богоявленської та дозволяє випробуваному без впливу зовнішнього стимулу перейти від здійснення заданої діяльності до теоретичного узагальнення та аналізу заданої ситуації

Д) Розв'язання творчих задач

Людині, з метою вивчення її креативних можливостей, пропонують спеціально розроблені творчі задачі. Розв'язуючи їх, вона повинна подолати стереотипні уявлення, показати наявність творчих здібностей. Відмінність цього методу від моделюючого експерименту полягає в тому, що з досліджуваними не відбувається ніяких «перевтілень», вони залишаються «собою».

Наприклад, досліджувані отримують завдання: «Як закреслити не відриваючи руку від паперу, чотири крапки квадрата трьома прямими лініями й повернутися до вихідної крапки?»

Відповідь: Для того, щоб розв'язати це завдання треба відмовитися від шаблонних уявлень і вийти за межі простору, позначеного крапками.

Е) Тестування

Психологами розроблено спеціальні тести спрямовані на діагностику творчих здібностей та особливостей особистості, так чи інакше пов'язаних із творчістю.

Тести, спрямовані на діагностику творчих здібностей, можуть бути побудовані як комплекси творчих завдань (тести креативності). Їхня мета - дослідити здібності до висування нових ідей, знаходження нетрадиційних

способів розв'язання проблемних завдань на вербальному (мовному) (Тест Медніка) та невербальному (графічному) матеріалі (тести Торренса, Вільямса та ін.).

Типовими для тестів креативності є наступні завдання:

- назвати всі можливі засоби використання знайомого предмета;
- назвати всі предмети, що можуть належати певному класу (зокрема, перерахувати приклади рідин, що горять);
- продовжити метафору (зокрема, «жіноча краса подібна до осені, вона...»);
- зробити завершене зображення на підставі простої геометричної форми (наприклад, кола) тощо /Холодна, 2002/.

Наприклад, виконуючи тест Е.Торренса, досліджувані отримують таку інструкцію: «Перед вами бланк з недомальованими картинками. Вам необхідно домальовати їх. Домальовувати можна що завгодно і як завгодно. Після завершення малюнку необхідно дати йому назву і підписати його у рядку знизу».

Тести, метою яких є дослідження особистісних факторів творчості, побудовані як опитувальники, на які відповідають або самі досліджувані (Опитувальник особистісної схильності до творчості Г.Девіса, Тест «Креативність» Н.В.Вишнякової, Методика самооцінки творчого потенціалу особистості О.Тунік та ін.), або експерти, які добре знають досліджуваних (Шкала рейтингу поведінкових характеристик Дж.Рензуллі, Методика А.А.Лосєвої та ін.).

Наприклад, виконуючи методику О.Тунік, досліджуваний серед 50 стверджень повинен обрати ті, які підходять йому більше за інші. Серед них наступні (переклад з російської наш – Ю.Ч.):

1. Якщо я не знаю правильної відповіді, то намагатимусь здогадатися про неї.

2 Мені не подобається планувати справи заздалегідь.

3. Я ніколи не оберу гру, з якою інші не знайомі.

4. Мені подобається займатися чимось новим.

5. Я нервую, якщо не знаю що буде далі та ін.

У методиці Рензуллі (шкала 3), яка побудована на оцінках експертів, потрібно оцінити наявність у досліджуваного певних «творчих характеристик» за 4-х бальною шкалою:

1. Виявляє велику кмітливість...ставить запитання стосовно усього.

2. Може ризикувати; схильний до пригод.

3. Схильний до гри з ідеями тощо.

Ж) Аналіз результатів (продуктів) діяльності

Дослідження продуктів діяльності передбачає аналіз літературних, музичних творів, творів живопису, наукових праць, листів, мемуарів тощо з метою отримання психологічних відомостей стосовно авторів.

Наприклад, аналіз змісту пісенних текстів К.Кобейна свідчить про його суїцидальні нахили (бажання піти із життя). Власну життєву програму він

визначив у рядку: «Краще згоріти ніж усохнути».

Для дослідження творчості використовується також низка інших методів. Це *самоспостереження творців та спостереження за ними, інтерв'ю з творчими особистостями, їхнє анкетування, метод експертної оцінки творчих здібностей особистості, констатуючий експеримент з метою визначення рівня креативності та ін.*

Загальні висновки. Таким чином, у вітчизняній літературі творчість найчастіше визначається як «діяльність людини, яка творить нові матеріальні і духовні цінності, що мають суспільне значення». Види творчості різноманітні, як і сфери діяльності. Виокремлюють діляють наукову, технічну, художню, музичну, літературну, педагогічну творчість з різними їх підвидами. Серед основних методів психологічного дослідження творчості слід відмітити: самозвіти творців, біографічний метод, моделюючий експеримент, метод «креативного поля», розв'язування творчих задач, тестування, аналіз продуктів діяльності.

Контрольні питання:

1. Що таке творчість?
2. Назвіть та коротко охарактеризуйте основні складові творчості.
3. Покажіть відмінності у розумінні явища творчості філософами та психологами.
4. Назвіть основні проблеми, які досліджує сучасна психологія творчості.
5. Які методи дослідження використовуються у психології творчості?
6. Охарактеризуйте сутність методу моделюючого експерименту. У який спосіб його можна використати для дослідження музичної (хореографічної) творчості?
7. Розкрийте основну мету використання в психології творчості методу розв'язування творчих задач.
8. Що таке тести креативності? Наведіть приклади.
9. Охарактеризуйте метод аналізу результатів діяльності. У який спосіб можна використати його для дослідження музичної (хореографічної) творчості?